

LISZT FERENC ZENEM VÉSZETI EGYETEM

Doktori Iskola (7.6 Zenem vészet)

MEGYERI KRISZTINA

EÖTVÖS PÉTER LOVE AND OTHER DEMONS

CÍM OPERÁJÁNAK DRAMATURGIÁJA

ÉS KIFEJEZÉSI ESZKÖZEI

CÍM DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉNEK TÉZISEI

Budapest, 2013

- I. A kutatás el zményei
- II. Források
- III. Módszer
- IV. Eredmények
- V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

I. A kutatás el zményei

Dolgozatom bevezetésében és els alfejezetében tárgyaltam az Eötvös Péter m veir l szóló elemz jelleg szakirodalmat, illetve vázoltam a kortárs opera, a kortárs zenésszínház elmúlt évtizedeinek szakirodalmi tényállását. Eszerint Eötvös Péter az utóbbi 15 évben komponált operáiról nem született még magyar nyelv átfogó jelleg munka. Az Eötvöshöz kapcsolódó szakirodalom els dleges nyelve a német és a francia. Értekezésem hiánypótló jelleg , hiszen magyar nyelven ez a dolgozat lesz az eddigi legnagyobb terjedelm írás Eötvös Péter m veir l.

A zeneszerz hangszeres és vokális m veir l összegz módon két jelent s tanulmánykötet látott napvilágot, mindkett az elmúlt évtizedben: a 2004-ben Frankfurt am Mainben megrendezett Eötvös-Symposiont követ en Hans-Klaus Jungheinrich közreadásában jelent meg az els , kisebb terjedelm tanulmány- és interjúgy jtemény, 2005-ben, címe: *Identitäten*, utalva Eötvös többes identitására: zenéjének és az t épít hatásoknak a kevertségére. A kötet a Schott-Mainz, a zeneszerz jelenlegi kottakiadójának gondozásában jelent meg. Régebbi és aktuális írások szerepelnek benne öt szerz t l, köztük magyarként Halász Péter és Pintér Éva tollából ez utóbbit dolgozatomban is felhasználtam. A másik, immár jelent sebb terjedelm kötet a *Kosmoi* címet viseli, Michael Kunkel szerkesztésében jelent meg 2007-ben, a baseli Zenem vészeti F iskola gondozásában, az ott lezajlott Eötvös-év zárásaképpen. Egyébiránt a baseli Paul Sacher Gy jteményben található Eötvös Péter kottáinak facsimiléi, illetve az operákhoz kapcsolódó librettó-anyag egyes részei, valamint kotta- és szövegvázlatok is. Ebben a kötetben található az eddigi legteljesebb dokumentáció Eötvös Péter munkásságáról. Tíz beszélgetés, köztük két jelent s magyar nyelv interjú fordítása Farkas Zoltántól és Varga Bálint Andrástól; továbbá tíz elemz jelleg írás kett kivételével német szerz kt l, a teljes bibliográfia és m lista. A dolgozatom végén közölt kib vített bibliográfia (a hozzá tartozó video- és filmográfiával együtt) ezen alapul, a 2013-ig megjelent új írásokkal b vítve.

Az Eötvös-operák kutatása azonban valamiért Franciaországban indult el nagyobb intenzitással az elmúlt néhány évben, méghozzá els sorban 2003 óta. Talán azért is, mert itt mutatták be az 1998 óta írt operáinak többségét. Három nagy egyetemi kutatócsoport és három, a kelet-európai zene elkötelezett és a kortárs opera kutatásában jelesked professzor, Grabócz Márta (Strasbourg) és Jean-Paul Olive, valamint Danielle Cohen-Lévinas (Párizs) vezetésével, megel zve ezzel a magyar muzikológia kutatásait. A magyar zenetudósok közül els sorban Farkas Zoltán, Szitha Tünde írásai jelent sek Eötvösr l, az utóbbi években pedig Rácz Judit készített fontos, forrásanyagnak vehet mélyinterjúkat a szerz vel. Számos, a Muzsikában megjelent cikk és kisebb interjú keletkezett magyar nyelven, de ahogy arra dolgozatom bevezet jében is kitérek, ezek felszínesebb kép

nyújtanak a művekről. Jelentsek még Simone Hohmaier írásai, amelyek a bartóki anyanyelv hatásával foglalkoznak Eötvös műveiben, valamint Stefan Fricke elemzései; amelyek is nem az említett kötetben, hanem más kötetekben találhatóak meg, német nyelven.

A harmadik, konkrétan Eötvös Péter operatermésével foglalkozó tanulmánykötet franciául jelent meg, 2012-ben, témavezetőként, Grabócz Márta szerkesztésében, négy nagyopera elemzésével. Címe: *Les opéras de Peter Eötvös entre Orient et Occident*, magyarul: *Eötvös Péter operái Kelet és Nyugat között*. E kötetben szerepel első saját publikációm is, amely tulajdonképpen tekinthető francia kisdisszertáció, Párizsban készített DEA-szakedződolgozat lírai kivonatának, széljegyzetének is.

Nem kívánom most összegezni a kortárs nyugat-európai opera és zenésszínház elmúlt harminc évének szakirodalmát, amit dolgozatomban első nagy fejezetemben felületes módon ugyan, de áttekintettem; de meg kell említenem, hogy ez az irodalom – mely első sorban a három világnyelven: angolul, franciául és németül hozzáférhető –, terminológiájában elég széttagolt, és az elemzett műveket tekintve igen eklektikus. Nem mindig törekszik aktualitásából kifolyólag talán nem is törekedhet a frissen komponált művek osztályozására és műfaji besorolására, inkább önmagukban próbálja azokat értelmezni, műhelytitkaikat megfejteni.

Szándékosan nem a magyar kortárs operairodalom elemzéseit vettem elő készítésem feltérképezésének alapjául, ugyanis Eötvös Péter operáinak stílusa, nyelvválasztása és műfajkénti szellemisége jelentősen eltér az itthon élt magyar zeneszerzők opera-*œuvre*-jétől. Joggal sorolhatjuk Eötvöst a kortárs nyugat-európai operáírás nagy alakjai közé, annál is inkább, mivel az 1998 óta írt Eötvös-operákat mind külföldi intézmények és operaházak felkérésére komponálta, ott is mutatták be azokat. Annak ellenére is tény Eötvös zenéjének multikulturális mivolta, hogy a zeneszerző nyelvében és gondolkodásában nagy mértékben támaszkodik a bartóki színpadi és zenei-nyelvi hagyományra, ahogy ezt a dolgozatomban második és harmadik fejezetemben több helyen kifejtem. Eötvös gondolkodása nem tükrözi közvetlenül a bartóki-kodályi hagyomány-újraértelmezést; az, amit operáiban kifejez, olyan általánosan emberi tartalom, amit a nyugat-európai klasszikus és kortárs zenén edzett hallgató is könnyedén felfog, magáévá tesz. Nem véletlen tehát az a nemzetközi siker, amit az öt érettkori opera elért a világ színpadain, Európába, valamint a tengerentúlon.

Eötvös Péter műveiről, azok bemutatóiról, képanyag és elektronikus információk formájában pontos, naprakész forrásnak tekinthető a zeneszerző saját weboldala. Emellett a Grove Lexicon megfelelő címszava is lényeges, bár az operákról nem ír kimerítően.

Számos újságcikk jelent meg a *Love and Other Demons* angol és német bemutatóiról. Ezeket ugyan végigolvastam, de dolgozatomban – túl szubjektívnek és gyakran kevésbé alátámasztottnak ítélném az azokban megfogalmazott véleményeket – nem igazán használtam föl. Dolgozatomban függelékemben felsorolom a fontosabbakat. Ezek az írások, az opera műsorfüzeteivel együtt, melyek tartalmazzák a mű librettóját is, a Schott-Mainz kiadó révén bárki számára – kérésre – hozzáférhetőek.

Az operákról született disszertációkat és szakdolgozatokat lényegében ugyanaz a négy-öt, Eötvössel régebb óta foglalkozó fiatal muzikológus készítette, műfajként franciák; s köztük jómagam (francia kisdisszertáció szerepel ebben a forrásanyagban). Ezek, a szintén csak kérésre hozzáférhető dolgozatok kiadatlanok; de a zeneszerző jóvoltából hozzám is eljutottak, így támaszkodhattam rájuk.

II. Források

A kortársoperai elzmények és a repertoár áttekintéséhez két kötetet és egy kisebb írást tekintettem támpontnak: Giordano Ferrari *L'Opéra éclaté* című munkáját, amely esszégyjtemény a zenésszínház közelmúltjáról szól, a francia zenetudomány nézőpontjából; Björn Heile az *Opera Journal*ban megjelent rövidebb, angol nyelvű írását, amelyet első sorban a műfaji besorolások és a kortárs operáról megjelent főbb kiadványok áttekintésénél tudtam használni. A két német nyelvű Eötvös-tanulmánykötet végigolvasása után (elvileg nem beszélek németül, de ily módon rákényszerültem, hogy kevés nyelvtudásomat fejlesszem) első sorban mégiscsak a francia szakirodalomra fókuszáltam mind a kortárs operai elzmények feltérképezésénél, mind a konkrét operaelemzésekénél. Leginkább a Laurent Feneyrou által közreadott, imponáló terjedelmű írásgyjtemény szolgált segítségemre, a *Musique et dramaturgie* (2003), mely a kortárs opera válfajait és testvérműfajait közelíti meg nemrég komponált példákon keresztül, első sorban zeneesztétikai szempontból. Alcíme is ez: *Esthétique de la représentation au XXème siècle*, vagyis: a XX. századi előadás esztétikája.

Megpróbáltam Eötvös operáját elhelyezni ezen a színes palettán, de nem dolgoztam elején, hanem annak írása, az egyes elemzőrészek kifejtése közben. Teljesen tárgyilagos műfaji-stiláris besorolást nem tudtam adni róla, de a műről megfogalmazott véleményem – az, hogy a *Love and Other Demons* esetében a hagyományos opera újraértelmezéséről van szó – tisztán megfogalmazódott.

Az említett Grabócz-kötet legutolsó fejezete, Jean-François Boukobza francia zenetudós, egyetemi tanár munkája szól a dolgozatom témájául vett operáról, a *Love and Other Demons*-ról. Erre az alapos, analitikusan összegző írásra gyakran hivatkoztam. Ugyanígy felhasználtam alapadatokat és főleg átvettem szempontokat Aurore Rivals egyik írásából, aki a librettók szerkesztését elemezte ebben a kötetben (*La construction des livrets*), egymással összehasonlítva azokat.

A másik fontos forrásterület a doktori disszertációk és szakdolgozatok köre volt számomra, mely az említett Grabócz-kötethez annyiban kapcsolódik, hogy a szerzők jobbára ugyanazok. Ezek a munkák részletesen, mélységében tárgyalják Eötvös operáit, azok keletkezését, librettóit, színpadiságát, filozófiáját-mondanivalóját, és nem utolsósorban a szerző kompozitóriai irányultságát és technikai eszköztárát. Ez utóbbi szempontokat viszont nem annyira a német és magyar szakirodalomban megszokott, tényszerű és analitikus módon tárják eléink, hanem a francia zenei szakirodalom esszéhez közelálló, oldottabb stílusában, viszonylag kevés konkrét zenei megoldás felvázolásával. Ezekből a munkákból sokkal többet megértünk Eötvös zeneszerzői személyiségéről, sajátos „köréről”, amely magában foglalja elementáris színpadiságát és stiláris nyitottságát, mint magukról a művekről, vagyis azok zeneszerzőtechnikai megvalósulásáról. Talán szerénytelen módon, de azt a feladatot tettem magam elé, hogy egyrészt folytassam az eddigi munkámat Eötvös operáin, ezzel valamelyest pótolva a magyar nyelvű elemzőmunkák hiányát, másrészt próbáljam meg zeneszerzői szemmel nézve egyesíteni az analitikus-technikai és a lényeglátó-értelmező nézőpontokat.

Első sorban két, Franciaországban született doktori értekezést vettem alapul: Marie Laviéville-Angelier nagyszerű, átfogó munkáját, melynek címe: *L'Esthétique de Peter Eötvös: une dramaturgie de la relation* (2010, Lille-i Egyetem, témavezető: Joëlle

Caullier), vagyis: *Eötvös Péter esztétikája: a kapcsolatok dramaturgiája*. Fontos az alcím, mert Eötvös zenéjének alapvető tulajdonságát tárgyalja a disszertáció: azt, hogy kapcsolatok, relációk útján, révén építkeznek, inherens színpadiságát ez adja: a zenei és a személyes-színpadi kapcsolódások hálóját.

Bár csak a II. és III. nagy fejezet állt rendelkezésemre, amit a japán hatásról írok, részben az adataiból táplálkozik, illetve ez az értekezés újra rávilágított az eötvösi zene színházi alapindítatására is. A *Három n vér* l olyan adatokat és meglátásokat közöl, amelyeket össze tudtam vetni saját elemző szempontjaimmal, és amelyek ily módon engem is inspiráltak. Azt hiszem, az értekezés szerzője éleslátással, olyan, minden túlzott személyességet és a szerző személyes befolyását mellőzve elismer megértéssel közelíti meg Eötvös színpadi műveit és zenei egyéniségét, amely önmagában kivételes. Laviéville-nek köszönhetek tehát sok olyan átfogó meglátást és összekapcsolást, melyeket a *Love and Other Demons* elemzésénél is alkalmaztam. (Laviéville ugyanis erről az operáról nem beszél, hisz az akkor, dolgozatának lezárása idején még éppen csak a színpadi megvalósulás állapotában volt.) Sajnálatos, hogy ez a disszertáció magyarra még részleteiben sincs lefordítva, anyagának információgazdagsága és a munka mélysége megérdemelné, hogy más nyelveken is hozzáférhetővé váljék.

A másik értekezést szintén 2010-ben védtek meg, igen friss tehát ez is: Aurore Rivals munkája, a *Peter Eötvös: le passeur d'un savoir renouvelé*. (Paris-Sorbonne Egyetem, témavezető: Danielle Cohen-Lévinas). Írójának alapvető hozzáállása azt a meggyőződést tükrözi, hogy Eötvös Péter a hagyományt (magyar- és nyugat-európai operahagyományt) újrafogalmazó zeneszerző, szintetizáló személyiség. Műveinek szintetizáló karakteréről én is hosszabban írtam, az általam elemzett opera részleteiből kiindulva, s bár Rivals dolgozatát lényegében csak átfutottam és nem vettem igazán alapul dolgozatomhoz, de végig jelen volt az író pontjának hatása is elemzésemnél. Csak érdekességként, de meg kell hívnom a figyelmet arra a tényre, hogy az Eötvössel alaposabban foglalkozó fiatal zenetudósok mindegyikénél, beleértve engem, ami talán felfed valamit a zeneszerző zenéjének érzékenységéről. Eötvös Péter operáinak cselekményében a szubtilis alakok a központiak, vagy a valamilyen formában androgün figurák jelenléte a domináns.

S végzetül segítségemmel és orientált értekezésem elkészítésénél egy fiatal német zenetudós-hallgató, Charlotte Hacker szakdolgozata is; az egyetlen munka, amelynek kizárólag a *Love and Other Demons* a témája. Ez a viszonylag kis terjedelmű írás indított el a kielemezett adatok összefoglalásában és néhány lényeges részletre is felhívta a figyelmemet. Hacker munkáját már dolgozatom elkezdése után, 2011-ben kaptam kézhez. Témánk azonos lévén, külön kihívásnak bizonyult számomra, hogy ne kövessem az általa felvázolt szerkezetet: attól eltérően, egyéni felépítésű dolgozatot hozzak létre. Dolgozata ugyanis nem ment olyan mélyre az esztétikai elemzés terén, mint a fent említett doktori értekezések, de annak logikus, tiszta szerkezetét – amely segítségével Hacker végigvette az opera főbb karakter- és zenei jellemzőit és rétegeit – kiindulási alapként használhattam. Hackernek nem volt olyan állítása, amit igazán megcáfolhattam volna (egyébként egyik dolgozatnak sem). Mégis, ezen források olvasása után a saját értekezésemben el kellett mozdulnom egy alaposabb zenei elemzés felé, mert átfogóbb következtetést szerettem volna levonni Eötvös zenéjéről. Nyilvánvalóan az a tény, hogy zeneszerző vagyok, segített ebben. Boukoba sokszínű elemzését igyekeztem beleszűrni a saját írásanyagomba, de kiteljesíteni azt zenei szakelemzésekkel.

Sajnálatosan, így sem maradt lehetőség mindannak a kifejtésére, amit szerettem volna: így például nem sikerült hosszabban elemezni az Érsék jeleneteinek zenei anyagát

zeneszerzéstechnikai szempontból, és a szerelmi jelenetek zeneiségéről is keveset tudtam írni dolgozatomban, elsősorban időhiányában; de az elvárt terjedelem is korlátokat szabott.

III. Módszer

Mivel elsősorban zeneszerzőnek tartom magam és nem pedig zenetudós, analitikus megközelítem biztos, hogy nem teljesen absztrakt és nem elég tárgyilagos. Némi szubjektivitás megjelenik zenei-technikai elemzéseimben is, mivel néhol zeneszerzői, néhol pedig egyenesen eladói szempontból vizsgáltam az operát. Tudatában vagyok annak, hogy dolgozatomban egyes részei eltérhetnek egymástól a módszerek és hozzáállás tekintetében: vannak egyszerűbb, átfogóbb részei a dolgozatnak, s éppúgy konkrét, mikro-analízis céljával megírt fejezetek, valamint olyanok is, amelyek az egyes jelenségek keletkezéstörténetére építenek zenei analízist (például az afrikai réteg elemzése), vagy egészen távol, művészet-esztétikai nézőpontból szemlélik a művet.

Az értekezés egymás után több áttekintési szempontot javasol az operához: egyrészt a zenei-stiláris rétegek szerinti osztályozást, majd a motivikus és a harmóniai analízist és osztályozást; s végül a nagyforma dramaturgiájának összegző elemzését. Ezek szerencsés esetben kooperálhatnak egymással az olvasó fejében. A nagyforma analízisének nem készítettem olyan rendszerszerű, számokkal alátámasztott elemzéseket, mint Lendvai Ernő az Eötvös-köről szóló írásaiban, bár muzikológiai szempontból ez lett volna helyénvaló; megelégedtem a dramaturgiai időfolyamatok szubjektív érzékelésével, ezek leírásával, és a zenei karakterizáció rövid vizsgálatával.

Hiányosságnak tartom, hogy nem sikerült minden egyes stiláris-zenei rétegről egyenlő terjedelemben beszélnem. A mű zenei geneziséről sem beszélek, csak a szöveggel kapcsolatos változatokat tekintetem át röviden, tehát az operaszöveg dramaturgiai megvalósítására fordítottam több figyelmet.

Zeneszerzőként leginkább az Eötvös-operák dramaturgiai konstrukciója érdekelt, a színpadi-zenei elemek együttes működése. Csak dolgozatomban megírásának vége felé kezdett figyelmem középpontjába kerülni a zeneszerző zenei nyelvének szerkezete és eredete; érdekesnek találtam a bartóki anyanyelv mélystruktúráként elterjedt jelenlétét Eötvös zenei artikulációjában, motívumaiban, formálásában, egész habitusában.

Úgy érzem, hogy magyar zenei nevelésem erősen determinálja elemzői hozzáállásomat. Ugyanakkor szinte épp ilyen erősen hatott rám a Franciaországban tanulással eltöltött időszak, s így a két iskola elemzői sajátosságait próbáltam meg ötvözni, a magyar iskolánál időnként kevésbé száraz, inkább esztétikai nézőpont és írásmód hozzáadásával. Csak remélhetem, hogy ez részben sikerült is; s hogy a nyugati zenetudomány szempontjából viszont talán éppen közép-európai zenei hallásom és Eötvös Péter zenéjének eredetéről, magyarságáról szerzett tudásom értékelhető újszerűnek.

S fontos az is, hogy Eötvös zeneszerzői személyisége és a saját zeneszerzői alkatom között sok a hasonlóság nyilván ezért is inspiráló számomra foglalkozni vele; így aztán próbáltam felhívni a figyelmet nálam a gyakran megjelenő evidenciákra, a műveken keresztüli

átívelésekre, és a szerző színházi vénájára; s végül kiemelni az operáiban kiteljesedett érettkori stílus jegyeit.

IV. Eredmények

A zeneszerzőm veii iránti több éve tartó érdeklődésem, a vokális és a színpadi műfaj, a kortárs opera iránti szeretetem vezetett ahhoz, hogy ezt a témát válasszam dolgozatomhoz. Korábbi kutatásaim, Eötvös másik, megelző operájáról írt dolgozatom és az annak kapcsán felhalmozott tudás- és adatanyag is segítette ezt a választást. S végül, a dramaturgiai mozgatórugók megismerése volt számomra a fő cél és motiváció ennek a műnek a bemutatásánál, mivel ezeket a megszerzett ismereteket akár saját kompozícióimban is tudom kamatoztatni, elvonatkoztatva a megismert műstílusáról, nyelvétől.

Dolgozatom eredményei a következők: példákkal alátámasztva szemléltetem a librettó együttes kialakításának tudatosságát, és a szöveggönyvön való munka tipikus, visszatérő módszereit a zeneszerzőm helyében. Kimutatom, hányféle zenei inspiráció van jelen az opera nyelvvezetésében, és ezek milyen szereplőtípusokhoz, illetve érzelmi vagy lelkiállapotokhoz kapcsolódnak a műben. Felsorolom érettkori operastílusának zenei és dramaturgiai jegyeit, ezeket zenei példákkal támasztom alá mikro- és időnként makro-szinten is. Bizonyítom, hogy Eötvös Péter műveinek eklektikussága, stíláriis nyitottsága nem öncélú tény, hanem a dramaturgiai karakterizációt és a nagyforma tudatos felépítését szolgálja, ugyanis a stíláriis-zenei rétegek váltakoztatása a feszültség hullámoztatására alkalmas, ami pedig dinamikus módon, a hallgató figyelmét lekötő eladási tud létrehozni.

Kiemelem Eötvös zenéjének és zeneszerzői karakterének szintetizáló, magába olvasztó voltát; megpróbálom feltérképezni, mennyiben új és mennyiben régi, hagyománytisztelő ez az opera. Érzékeltetem a nagyforma működésének mozgatórugóit, a szerkezeti időarányok, a dinamikai görbék és a vokális stílusjegyek leírásának segítségével. A zenekari hangzás és az akusztikus tér néhány jellegzetességére is ráirányítom az olvasó figyelmét a választott operában.

Újnak tekinthető az értekezés annyiban, hogy e műről még nem született zenei elemzés, sőt magyar nyelven még egyik Eötvös-operáról sem keletkezett komolyabb írásmunka.

Újszerűnek gondolom megközelítésemet azért is, mert több szempontot vonultat föl, s a francia és magyar zenei analitikát egyesíti. A Hamvai Kornél által írt librettóváltozatok és az opera zongora kivonata teljességgel feldolgozatlan forrásnak számítanak: ezek beemelése a dolgozat feldolgozott anyagai közé egyedivé teszi munkámat. Lehetőségem majd az értekezés egyes részeiben francia fordítást is készíteni, ha nemzetközi szinten igény lesz rá. Kihívást jelentett számomra egy nemrégiben megírt operán dolgozni, amihez még nincs igazán jelentős szakirodalom. Ez volt a nehézsége, de egyben a könnyebbége is a munkámnak.

V. Publikáció

Megyeri Krisztina: „Les projections du présent dans *Angels in America* de Peter Eötvös.” In: Grabócz Márta (szerk.): *Les opéras de Peter Eötvös entre Orient et Occident*. Paris: Éditions des archives contemporaines, 2012. 77-96.

